

Mövzu 1. Mikroiqtisadiyyat - iqtisadi nəzəriyyənin tərkib hissəsi kimi

Plan

- 1. İqtisadi nəzəriyyənin cəmiyyətin həyatında rolu**
- 2. İqtisadi nəzəriyyənin predmeti və metodu**
- 3. İqtisadi nəzəriyyənin metodologiyası və onun spesifikliyi**
- 4. İqtisadi nəzəriyyədə iqtisadiyyatın tətbiqi səviyyələri**

İqtisadi nəzəriyyənin cəmiyyətin həyatında rolu

İqtisadi nəzəriyyə - ən qədim elmlərdən biridir. O, alimlərin və savadlıların diqqətini həmişə cəlb edib. Bu, iqtisadi nəzəriyyənin öyrənilməsinin insanların motivləri, onların təsərrüfat fəaliyyətində davranışları, təsərrüfatçılıq qanunlarının Aristoteldən, Ksenofontdan bu günə qədər bütün dövrlərdə dərk edilməsinin obyektiv zəruriliyi ilə bağlıdır.

Görkəmli Amerika alimi P.Samuelson iqtisadi nəzəriyyəni elmlərin şahı adlandırmışdı. Nobel mükafatı laureatı M.Fridmen yazır ki, iqtisadiyyat heyranedicidir, onun sehri fundamental prinsiplərinin sadəliyindədir, onları bir vərəqdə yazmaq mümkündür, bununla belə onları çox az adam başa düşür. İqtisadi fikir tarixi üzrə dünya şöhrətli mütəxəssis A.Heylbronerin sözləri ilə desək, mürekkəb təsərrüfatçılıq aləmini əks etdirən bu elmin dərinliyi onu öyrənəndən «dəvə dözüümü və müqəddəs səbri tələb edir.

Hazırkı dövrdə ali təhsil müəssisələrinin məzunları geniş səpkili iqtisadi məsələlərdən baş açmalı, ictimai inkişafın mühafizəkar və müsbət meyllərini qiymətləndirməyi bacarmalı, işgüzar fəaliyyətə hazır olmalı və müəyyən dünyagörüşünə malik olmalıdırlar. Bu məsələnin həlli bir sıra tədris fənlərinin, o cümlədən iqtisadi nəzəriyyənin öhdəsinə düşür. P.Samuelson bütün dün- yada məşhur «Ekonomiks» dərsliyində yazır ki, iqtisadi nəzəriyyəni müntəzəm surətdə

öyrənmə- yən adam musiqi əsərini qiymətləndirməyə cəhd edən kara bənzəyir. İqtisadi nəzəriyyənin əhəmiyyəti bilavasitə təsərrüfat fəaliyyətində və siyasətində tətbiq olunan hazır məsləhətlərdən ibarət olmasında deyil, C.M.Keynsin sözlərilə desək, metod, intellektual alət, düşüncə texnikası olmaqla ona malik olana düzgün qərar və nəticələrə gəlməyə kömək edir.

İqtisad elminin böhranı, ümumi böhranın ayrılıqda təzahürü kimi təbiidir, çünki iqtisadi nəzəriyyə cəmiyyətin iqtisadi həyatının əksidir. İqtisadi fikrin inkişaf tarixini yada salsaq, görürük ki, keçmişdə məhz iqtisadi böhranlar iqtisadi nəzəriyyənin inkişafına güclü təkan verib. Belə ki, A.Marşallın ekonomiks nəzəriyyəsi 1872-ci il böhranı və ondan sonrakı iyirmi illik depressiya dövrü nəticəsində, keynçilik - 1929-1933-cü illər böhranı və bundan sonrakı depressiya dövrü, monetarizm isə 60-70-ci illər böhranından sonra yaranıb və geniş yayılıb.

Hələ tarixi məktəbin nümayəndəsi Karl Menger qeyd edirdi ki, iqtisadi bilikləri yalnız iqtisadi nəzəriyyə deyil, xüsusi vəzifələri, predmetləri və məntiqi üsulları olan bir çox müstəqil konkret iqtisadi fənlər də verir. Konkret iqtisadi fənlər praktik fəaliyyət üçün zəruri olan qaydalar sistemi hazırlayırlar və buna görə də ümumi nəzəriyyəyə deyil, təsərrüfatçılıq praktikasına məharətinə aiddirlər. Buna görə də iqtisad elmini nəzəri və tətbiqi olmaqla iki hissəyə bölmək olar. Belə bölgü müəyyən qədər şərti olsa da, o, tədqiqat obyektinin real fərqli xüsusiyyətlərini, iqtisadi obyektlərin və hadisələrin nəzəriyyəçi və praktiklərin tətbiq etdikləri dərk etmə üsulları və təsvir metodlarını əks etdirir.

İqtisadi nəzəriyyə təbii ki, iqtisadi prosesləri və hadisələri «təmiz», «ideal» formadan təqdim və təsvir etməyə meyllidir, bir sıra mücərrəd kateqoriya və anlayışlardan istifadə edir, real gerçəkliyi olduqca təxminən əks etdirən modellərə müraciət edir. Real gerçəkliyi qeyri-adekvat əks etdirməsinə baxmayaraq, nəzəri modellər ümumi iqtisadi mənzərənin təsvirini vermək, əsas amilləri aşkarlamaq, təqribi təsəvvürlər, istiqamətlər əldə olunması baxımından faydalıdırlar.

Nəzəri iqtisada iqtisad elmində iqtisadi proseslərin gedişinin ümumi qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsi ilə bağlı nəzəri istiqamət kimi yaranmış iqtisadi nəzəriyyəni (siyasi iqtisadı) aid edirlər. İqtisadi nəzəriyyə ilə iqtisadi-

riyazi modelləşdirmə, daha geniş mənada isə iqtisadiyyatın idarə olunmasının əsas prinsiplərini öyrənən iqtisadi kibernetika sıx əlaqədardır. Bu istiqamətlə onun ekonometrika adlanan və kəmiyyət nisbətlərini, iqtisadi informasiyanın təhlil edilməsinin riyazi modellər və statistik metodların tətbiq edilməsi əsasında iqtisadi vahidlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri öyrənən tərkib hissəsi sıx bağlıdır. Ekonometrika daha çox makroiqtisadi göstəricilərin təhlili və proqnozlaşdırılmasında istifadə olunur.

Tətbiqi iqtisadiyyat konkret iqtisadiyyatla əlaqədə olur, nəzəriyyə nisbətən təcrübəyə, təsərrüfatçılıq təcrübəsinə, iqtisadi fəaliyyətin təsərrüfatçılıq təhlilinin konkret göstəricilərinə daha çox istinad edir, konkret iqtisadi vəziyyətləri mikro və makroiqtisadiyyata uyğun olaraq öyrənir və bu zaman hədsiz mücərrədçilikdən, həyat gerçəkliyindən uzaqlaşmaqdan qaçır.

Həm nəzəri, həm də tətbiqi iqtisad elmi iqtisadi statistikanın göstəricilərindən, iqtisadi göstəricilərin təhlili, qarşılaşdırılması, müqayisəsindən geniş istifadə edir. Lakin bu, iqtisadi- yatı təcrübəyə əsaslanan empirik elm hesab etməyə əsas vermir. İqtisadi praktika, şübhəsiz, toplanmış təcrübəni cəmləyir və onun əsasında ümumiləşdirici nəticələrə gəlir.

İqtisadi nəzəriyyə bütöv bir elmlər kompleksinin: sahə (ticarət işinin, sənayenin, nəqliyyatın, tikintinin və b. iqtisadiyyatı); funksional (maliyyə, kredit, marketinq, menecment, proqnozlaşdırma və b.); sahələrarası (iqtisadi coğrafiya, demoqrafiya, statistika və b.) elmlərin metodoloji əsasıdır.

İqtisadi nəzəriyyə tarix, fəlsəfə, hüquq və b. yanaşı ictimai elmlərdən biridir. O, insanın həyat fəaliyyətinin sosial hadisələrinin müəyyən hissəsini, hüquq elmi bir, mənəviyyat elmi digər tərəfini açıqlamağa təyinatlanıb və yalnız nəzəri sosial və tarixi elmlərin məcmusu bizə bütün ictimai həyatı izah etməyə qabildir. Buna görə də iqtisadi nəzəriyyənin müddəalarını gerçəkliyin faktları ilə yoxlamağı tələb etmək düzgün deyil.

İqtisadi nəzəriyyə başqa iqtisadi elmlərin, həmçinin sosiologiya, psixologiya, tarixin əldə etdikləri bilikləri nəzərə alır, çünki onlar nəzərə alınmazsa, iqtisadi nəzəriyyənin gəldiyi qənaətlər səhv ola bilər.

İqtisadi nəzəriyyənin predmeti və metodu

İqtisadi nəzəriyyə bir elm kimi inkişaf etdikcə nəzəriyyəçi alimlərin onun predmetinə, əsas funksiyasına və əsas praktik və nəzəri nəticələrinə baxışları dəyişirdi.

Belə ki, ilk siyasi iqtisad məktəbinin nümayəndələri - ilkin kapital yığımı dövrü ticarətçilərinin maraqlarını əks etdirən *merkantilistlərin* elmi tədqiqatlarının predmeti milli sərvət idi. Sərvətin mənbəyi ticarət elan olunurdu, sərvətin özü isə əsasən pulla eyniləşdirilirdi. Bu təlimin əsas vəzifəsi əmtəə-pul münasibətlərinin aktivləşdirilməsi, pula tələbatın artması ilə bağlı ölkəyə qızıl və gümüşün cəlb edilməsi hesab edilirdi. Bu təlimin gəldiyi əsas nəticə təsərrüfat həyatında mühüm rol oynayan dövlətin iqtisadi siyasətinə təsirin zəruri olması idi.

Fiziokratlar məktəbi siyasi iqtisadın predmetini - milli sərvəti - tədavül sahəsindən istehsal sahəsinə keçirdi. Bu, iqtisadçıların böyük nailiyyəti idi, baxmayaraq ki onlar yanlış olaraq «sərvət»in mənbəyinin yalnız kənd təsərrüfatı əməyi olduğunu hesab edirdilər. Bununla da elmin praktik funksiyası kənd təsərrüfatında istehsalın həvəsləndirilməsi ilə məhdudlaşdırılırdı, gəlinən əsas nəticə iqtisadiyyatın təbii inkişafının gedişinə dövlətin qarışmasının məhdudlaşdırılmasının zəruriliyi oldu.

Klassik ingilis siyasi iqtisad məktəbinin nümayəndələri siyasi iqtisadın predmetini istehsal şərtlərinin və yığımın (A.Smit), həmçinin sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti, meşə təsərrüfatını və s. özündə ehtiva edən maddi istehsalın bütün bölmələrində yaradılan milli sərvətin bölgüsünün (D.Ri- kardo) tədqiqinə qədər genişləndirdilər.

Siyasi iqtisadı milli sərvətin istehsalı, bölgüsü və istehlakı haqqında elm hesab edən ayrı-ayrı müasir Qərb iqtisadçıları da siyasi iqtisadın predmeti haqqında həmin fikirdədir. Lakin milli sərvət məfhumunun dərki iqtisadi fikrin tarixi inkişaf prosesində dəyişkən olmuşdur. Əvvəlcə milli sərvət deyəndə pul, sonralar istehsalın nəticəsi başa düşülürdü, hazırda isə milli sərvətə insanın özü,

intellekti və cəmiyyətin sonrakı inkişafının mənbəyi kimi informasiya da daxildir.

Klassik siyasi iqtisadın praktik funksiyası milli sərvətin artırılması amillərinin əsaslandırılması (ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi, istehsalın genişlənməsi, məşğulluğun və əmək məhsuldarlığının artması, cəmiyyətin milli gəlirində dövlət xərcləri payının minimuma endirilməsi və s.) ilə məhdudlaşır. Bu təlimdə iqtisadi nəzəriyyənin pozitiv (necə varsa) və normativ (necə olmalıdır) funksiyaları göstərilir. Əldə olunmuş praktik nəticə dövləti bazar proseslərinin təbii gedişinə istənilən şəkildə qarışmaqdan çəkindirməkdir.

Marksist siyasi iqtisadının tədqiq predmeti ictimai həyatın təhlilində sinfi yanaşmaya müvafiq olaraq əsasını mülkiyyət münasibətləri təşkil edən istehsal münasibətləridir. Bu, mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi, çünki bundan istehsal münasibətləri sistemindən iqtisadi qanunlar, ziddiyyətlər, sinfi münaqişə, proletar diktaturası və inzibati-amirlik təsərrüfat sistemi hökmranlığının zəruriliyi irəli gəlirdi.

İstehsal münasibətləri həyat nemətlərinin istehsalı, bölgüsü, mübadilə və istehlakı prosesində insanlar arasında obyektiv yaranan münasibətlərdir.

İstehsal münasibətlərinin bu ən ümumi xarakteristikası istehsal münasibətlərinin ictimai istehsalın zəruri hissəsi olduğunu söyləməyə əsas verir. «İstehsalda insanlar yalnız təbiətlə münasibətə girmirlər. İstehsal etmək üçün insanlar müəyyən əlaqə və münasibətlərə girirlər və yalnız bu ictimai əlaqə və münasibətlər çərçivəsində onların təbiətə münasibəti mövcuddur, istehsal var».

Siyasi iqtisadın (ümumi iqtisadi nəzəriyyənin) predmetinin əməyin yaratdığı ictimai münasibətlərin və əməyin tabe olduğu qanunların olması fikri hələ XVIII əsrdə bir sıra iqtisadçılar söylənilmişdir.

Marjinalistlər siyasi iqtisadın predmetinin fərdlərin və sosial institutların (firma, qrup, insanlar və s.) davranışı, onların öz məqsədlərinə çatma yolları və vasitələrinin təhlili olduğunu bildirirdilər. Praktiki funksiya subyektin konkret iqtisadi şəraitdə davranış motivlərini diqqətlə öyrənib izah etmək idi. Əsas praktik nəticə firmanın iqtisadi siyasətinin əsaslandırılmasıdır. Mikroiqtişadiyyatın yaranması bu istiqamətlə bağlıdır.

Klassik siyasi iqtisadın və marjinalizmin əsas müddəalarını sintez etməyə cəhd etmiş A. Marşal iqtisadi nəzəriyyənin və ya siyasi iqtisadın predmetini **insan cəmiyyətinin normal həyat fəaliyyətinin tədqiqi: sərvətin və qismən insanın, daha doğrusu, fəaliyyətə həvəsləndirmələr və müqavimətə motivlərin tədqiqi kimi təyin etmişdi.**

Keynsian məktəbinə görə iqtisadi nəzəriyyənin predmeti milli iqtisadiyyatın vahid bir tam kimi fəaliyyət göstərməsi olur. Praktiki vəzifə dövlətin iqtisadi siyasətinin hazırlanması hesab olunur. Əsas praktik nəticə əhalinin məcmu tələbinin və özəl sahibkarlığın həvəsləndirilməsinin zəruriliyidir.

Mikro və makroiqtisadiyyatın sintezini həyata keçirmiş Pol Samuelson özünün bütün dünyada məşhur olan «Ekonmiks» dərsliyində iqtisadi nəzəriyyənin (siyasi iqtisadın) çoxsaylı təriflərini verir və göstərir ki, ekonomiks **insanların gündəlik işgüzar həyatı və fəaliyyəti haqqında elmdir.**

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda siyasi iqtisadın predmetinin resursların «nadirliyi»ni, məhdudluğunu öyrənən elm olması fikirləri yayılmışdır. Məsələn, C.Robinson yazır ki, siyasi iqtisad məqsəd və tətbiqinin alternativ yolları olan məhdud vasitələrin arasında əlaqələr kimi insanların davranışını tədqiq edən elmdir. P.Samuelsona görə isə o, qoyulmuş məqsədə nail olmaq və ya alternativ üsullarla tətbiqini nəzərdə tutan məhdud istehsal resurslarından istifadə olunması yolları haqqında elmdir. İqtisadi nəzəriyyənin predmetini öyrənərkən onu daha yaxşı dərk edə bilmək üçün diqqət mərkəzində aşağıdakıların olması daha məqsədəuyğundur: **tədqiqat dairəsi** - təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirildiyi iqtisadi həyat və ya mühit; **tədqiqat obyekt**i - iqtisadi hadisələr; **tədqiqat subyekt**i - insan, bir qrup insan, dövlət; tədqiqat predmeti - «iqtisadi adanın, bir qrup insanın və dövlətin həyat fəaliyyəti, onların içərisində olduqları iqtisadi mühitlə bağlı iqtisadi davranışları. Bu zaman mütləq qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi nəzəriyyənin əsas vəzifəsi sadəcə olaraq iqtisadi hadisənin təsvirini vermək deyil, onların qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı şərtlənməsini göstərmək, iqtisadi proses və qanunlar sistemini açıqlamaqdır. Onun konkret iqtisadi fənlərdən fərqi bundadır.

İqtisadi nəzəriyyənin metodologiyası və onun spesifikliyi

İqtisadi problemlərin ciddi tədqiqində metodologiya məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Metodologiya metodlar haqqında elmdir.

İqtisadi nəzəriyyənin metodologiyası təsərrüfat həyatını, iqtisadi hadisələri öyrənən metodlar haqqında elmdir. O, iqtisadi hadisələrin öyrənilməsinə ümumi yanaşmaya, gerçəkliyin vahid dərkinə, vahid fəlsəfi zəminə malik olmalıdır. Metodologiyanın həll etməli olduğu əsas məsələ: iqtisadi nəzəriyyə bu və ya digər iqtisadi sistemin fəaliyyəti və sonrakı inkişafının əsl işıqlandırılmasına gerçəkliyi elmi dərk etmənin hansı üsulları, yolları ilə nail olur? Ümumi iqtisadi nəzəriyyənin metodologiyasında **bir neçə əsas yanaşmanı** göstərmək olar:

- ❖ subyektivçi (subyektiv idealizm mövqeyindən);
- ❖ neopozitivist-empirik (neopozitiv empirizm və skeptisizm mövqeyindən);
- ❖ rasionalist;
- ❖ dialektik materialist.

Subyektivçi yanaşmada iqtisadi hadisələrin təhlilinin çıxış nöqtəsi kimi ətraf mühitə təsir edən təsərrüfatçı subyekt götürülür, özü də suveren “mən” mütləq müstəqildir, buna görə də hamı bərabərdir. İqtisadi təhlilin obyektı iqtisadiyyatın subyektinin (“homoekonomiks”) davranışdır, buna görə də nəzəri iqtisadiyyat tələbatın hədləri ilə müəyyənləşən insan fəaliyyəti haqqında elm kimi nəzərdən keçirilir. Belə yanaşmada əsas kateqoriya tələbat və faydalılıqdır. İqtisadiyyat təsərrüfatçılıq edən subyektin müxtəlif variantlardan həyata keçirdiyi seçim nəzəriyyəsi olur.

Neopozitivist-empirik yanaşma hadisələrin və onların dəyərləndirilməsinin daha diqqətlə öyrənilməsinə əsaslanır. Əsas yerdə tədqiqatın texniki aparatı durur və o, alətdən dərkətmə (riyazi aparat, ekonometrika, kibernetika və s.) predmetinə çevrilir, tədqiqatın nəticəsi kimi isə burada əsas kateqoriya olan müxtəlif növ iqtisadi modellər çıxış edir. Belə yanaşma iqtisadiyyatı firma səviyyəsindəki iqtisadi problemləri özündə ehtiva edən mikroiqtisadiyyata və cəmiyyət miqyaslı

iqtisadi problemləri əks etdirən makroiqtisadiy- yata bölməyi nəzərdə tutur.

Rasionalist yanaşma sivilizasiyanın “təbii” və ya rasionalist qanunlarını tapmağı qarşısına məqsəd qoyur. Bu, iqtisadi sistemi bütövlükdə, həmin sistemi tənzimləyən iqtisadi qanunları tədqiq etməyi, cəmiyyətin iqtisadi “anatomiyasını” öyrənməyi tələb edir. Kenenin iqtisadi cədvəlləri belə yanaşmanın zirvəsidir. İnsanın iqtisadi fəaliyyətinin məqsədi mənfəət götürməyə can atmaq, iqtisadi nəzəriyyənin məqsədi isə insanın davranışını deyil, ictimai məhsulun istehsalını, bölgüsünü tənzimləyən qanunları, bunun necə baş verməsini öyrənməkdir (D.Rikardo). Belə yanaşma cəmiyyəti bərabərhüquqlu subyektlərin məcmusu kimi təsəvvür edən subyektivçilərdən fərqli olaraq cəmiyyəti siniflərə bölündüyünü etiraf etməyə imkan verirdi. Belə yanaşmada əsas diqqət dəyərə, qiymətə, iqtisadi qanunlara verilirdi.

Dialektik-materialist yanaşma elmi problemlərin empirik pozitivizm (təcrübə) əsasında deyil, hadisələrin gerçəklikdə mövcud olan və onların inkişafında olan daxili əlaqələrini səciy- yələndirən obyektiv təhlil əsasında yeganə düzgün həlli hesab olunurdu. İqtisadi problemlər və hadisələr daima yaranır, inkişaf edir və məhv olurlar, yəni daim hərəkətdədirlər, dialektika da bundadır.

Metodologiyayı elmdə tədqiqatın alətləri, üsulları məcmusu və onların iqtisadi kateqoriyalar və qanunlarda əksi olan metodlarla qarışdırmaq olmaz.

İqtisadi nəzəriyyə elmi dərkətmə metodlarından geniş istifadə edir. Təsərrüfatçılıq hadisələrinin öyrənilməsində belə metodlardan biri elmi abstraksiya (latınca “abstractio” - uzaqlaşma, yayınma) metodudur. Tədqiqatçı hadisələrin ikinci dərəcəli tərəflərini diqqətdən kə- narda qoyur ki, onlarda əsas olan və daim təkrarlanan məqamları müəyyənləşdirsin. Ümumi- yətlə istehsal, tələbat, bölgü, mübadilə və s. kimi ümumi anlayışlar belə yaranır.

Elmi abstraksiya metodu ən mühüm olsa da, iqtisadi nəzəriyyədə istifadə olunan yeganə elmi dərkətmə metodu deyil. Burada təhlil və sintezdən, induksiya və deduksiyadan, tarixi və məntiqi metodlardan, iqtisadi-riyazi modelləşdirmədən, iqtisadi təcrübədən və s. fəal istifadə olunur.

Təhlil öyrənilən hadisənin xəyalən tərkib hissələrinə bölünüb həmin hissələrin hər birinin ayrı-ayrılıqda tədqiq edilməsidir; sintez yolu ilə iqtisadi nəzəriyyə vahid bitkin mənzərəni əks etdirir.

İnduksiya və deduksiya da geniş yayılıb. İnduksiya (yönəltmə, tuşlama) vasitəsilə tək-tək amillərin öyrənilməsindən ümumi müddəalara və nəticələrə keçid təmin edilir. Deduksiya (çıxartma) ümumi nəticələrdən nisbətən tək hallara keçidi mümkün edir. Təhlil və sintez, induksiya və deduksiya iqtisadi nəzəriyyədə vəhdətdə tətbiq olunurlar.

İqtisadi hadisələrin tədqiqində tarixi və məntiqi metodların mühüm yeri vardır. Onlar ziddiyyətə girmir, vəhdətdə tətbiq olunur, çünki tarixi tədqiqatın çıxış nöqtəsi bütövlükdə məntiqi tədqiqatın çıxış nöqtəsi ilə üst-üstə düşür. Amma iqtisadi hadisə və proseslərin məntiqi (nəzəri) təhlili tarixi prosesin güzgüdə olduğu kimi tam əksi deyil. Bu və ya digər ölkənin konkret şəraitlərində hökmran təsərrüfatçılıq sistemi üçün vacib olmayan iqtisadi hadisələr meydana gələ bilər. Onlar faktiki (tarixi) olaraq mövcud olsalar da, nəzəri təhlil zamanı onları nəzərə almamaq da olar. Biz onlardan ayrılaraq uzaqlaşa bilərik. Tarixçi isə bu kimi hadisələri diqqətdən kənarda qoya bilməz. O, onları təsvir etməlidir.

Tarixi metoddan istifadə edən iqtisadi nəzəriyyə təsərrüfatçılıq prosesləri və hadisələri onların həyatın özündə yaranıb inkişaf etdiyi, bir-birini əvəzlədiyi ardıcılıqla tədqiq edir. Belə yanaşma müxtəlif iqtisadi sistemlərin xüsusiyyətlərini konkret və bariz göstərməyə imkan verir. Lakin onun bir qüsuru var: təsviri materialın və ayrı-ayrı tarixi təfərrüatların çoxluğu təsərrüfatın ciddi nəzəri öyrənilməsini çətinləşdirə bilər. İqtisadi model - iqtisadi hadisə və proseslərin tədqiqatın obyektiv xüsusiyyətləri və subyektiv məqsədli xarakteri ilə şərtlənən quruluşunun formal təsviridir.

Modellərin qurulması ilə bağlı iqtisadi nəzəriyyədə funksional təhlilin rolu xüsusi qeyd olunmalıdır.

Funksiyalar - başqa dəyişən kəmiyyətlərdən asılı olan dəyişən kəmiyyətlərdir.

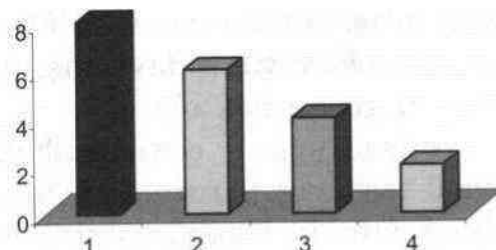
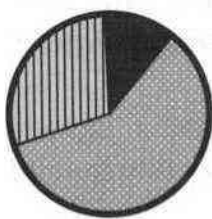
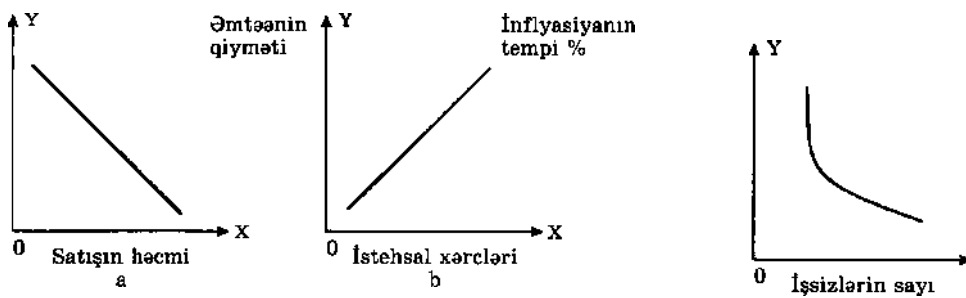
Funksiyalara gündəlik həyatımızda rast olunur və biz bunu çox vaxt dərk etmirik. Onlar texnikada, fizikada, həndəsədə, kimyada, iqtisadiyyatda və s. rast

gəlinir, iqtisadiyyatda buna misal olaraq qiymət və tələb arasındakı funksional əlaqəni göstərmək olar. Tələb qiymətdən asılıdır. Əmtəənin qiyməti yüksəlsə, başqa göstəricilər eyni qalmaqla ona olan tələb aşağı düşür. Bu zaman qiymət sərbəst dəyişən və ya argument, tələb isə asılı dəyişən və ya funksiya olur. Beləliklə, qısaca demək olar ki, tələb qiymətin funksiyasıdır. Lakin tələblə qiymətin yeri dəyişə bilər. Tələb nə qədər yüksək olsa, qiymət başqa göstəricilər eyni qalmaqla yüksək olar. Deməli, qiymət tələbin funksiyası ola bilər.

İqtisadi-riyazi modelləşdirmə iqtisadi nəzəriyyənin modeli kimi XX əsrdə geniş yayılmışdı. Lakin iqtisadi modellərin qurulmasmdakı subyektivlik elementləri hərdən səhvlərlə nəticələnir. Nobel mükafatı laureatı M.Alle 1989-cu ildə yazırdı ki, iqtisadi elm qırx il ərzində səhv - riyazi formaliz- min üstünlük təşkil etdiyi tamamilə süni və həyatdan təcrid olunmuş istiqamətdə inkişaf edib, bu isə əslində geriye böyük addımdır.

Xarici ölkələrdə tədrisə aid olan iqtisadi ədəbiyyatlarda « nəzəriyyə», « model», « prinsiplər» və «qanunlar» məfhumları çox vaxt sinonim kimi istifadə olunur (K.Makkonelli və S.Bryu).

İqtisadi nəzəriyyə modellərinin, prinsiplərinin çoxunu qrafiklər və riyazi tənliklər şəklində ifadə etmək mümkündür, buna görə də iqtisadi nəzəriyyəni öyrənəndə riyaziyyatı bilmək, qrafik qurmağı və oxumağı bacarmaq lazımdır.

Mikroiqtisadiyyat və makroiqtisadiyyat analoji olaraq spesifik tədqiqat metodlarına malikdir və onlar müxtəlif yanaşmalara, metodlara, nəzəriyyələrə əsaslanır və **bir çox hallarda ayrıca** kurs kimi tədris edilir.

Model müxtəlif növ funksional qarşılıqlı əlaqələri əks etdirə bilər: istifadə edilən istehsal resurslarının miqdarı ilə istehsal edilmiş məhsulun həcmi arasında asılılıq şəklində təsvir edilmiş texnoloji əlaqələr; bazar qiymətinin dəyişikliyinə firmaların reaksiyasını ifadə edən davranış münasibətləri və ya institusional əlaqələr, məsələn, vergitutma sistemindəki əlaqələr. Bu qarşılıqlı əlaqələr müxtəlif formada təsvir edilə bilər. Əgər qarşılıqlı əlaqələr sözlə təsvir edilirsə, belə model **verbal model** adlanır. Dəyişənlər arasında qarşılıqlı asılılıqlar riyazi tənliklər şəklində ifadə edilirsə, belə model **analitik model** adlanır. Əgər modelləşdirmə funksional asılılıqlarının qrafik təsvirinə əsaslanırsa, **qrafik** modeldən söhbət gedə bilər. Tarazlıq və optimallaşdırma tipli modelləri fərqləndirirlər. **Tarazlıq modelləri (təsviri modellər)** qarşılıqlı əlaqələrin, modelləşdirilən prosesin fəaliyyətinin xarakterini və onun nəticəsini izah edir. **Optimallaşdırma modelləri (normativ modellər)** məqsəd funksiyasını ifadə edirlər (məqsəd funksiyasının köməyi ilə mövcud məhdudiyyətləri nəzərə alaraq optimal qərar qəbul etmək olar).

Məqsədə nail olmağın ən effektiv yolunun tapılmasına xidmət edən bu modellər iqtisadi davranışın tədqiqatı üçün tətbiq edilirlər.

İqtisadi nəzəriyyədə iqtisadiyyatın tətbiqi səviyyələri

İqtisadiyyatın tədqiqi səviyyələri də müxtəlif ola bilər. Miqyasından asılı olaraq iqtisadiyyat *mikroiqtisadiyyata* və *makroiqtisadiyyata* bölünür.

Mikroiqtisadiyyat ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərin (məəssisə, firma, istehlakçı, ev təsərrüfatı, muzzdlu fəhlələr, sahibkarlar, ticarətçilər və s.) fəaliyyəti ilə bağlıdır və o, nə üçün iqtisadiyyatın ən aşağı səviyyəsində məhz bu qərarın qəbul edilməsini anlamağa kömək edir.

Makroiqtisadiyyat milli iqtisadiyyatın bütövlükdə fəaliyyəti ilə bağlıdır, ümumi iqtisadi prosesləri cəmiyyət səviyyəsində (milli gəlirin istehsalı, işsizlik, inflyasiya və s.) öyrənir və cəmiyyətin inkişafı üçün dövlətin nə etməli olduğunu göstərir.

Xalq təsərrüfatının ara sistemləri və ya sahələrinin (aqrosənaye, hərbi-sənaye kompleksləri və s.) davranışını öyrənən **mezoiktisadiyyatı** və bütövlükdə dünya təsərrüfatının, dünya iqtisadiyyatının davranışını izah edən **supermakroiqtisadiyyatı** və ya **meqaiqtisadiyyatı** göstərmək olar.

İqtisadiyyatın çoxmərtəbəli quruluş strukturu barədə əyani təsəvvür yaratmaq üçün onun ən səciyyəvi mərhələlərini göstərək. Hər bir adamın, hər ailənin özünün kiçik iqtisadiyyatı var ki, burada mədaxil və məxaricə müvafiq iqtisadi qərarlar qəbul etmək lazım gəlir. Bura yaşayış yeri, ev təsərrüfatı, şəxsi əmlak, pul və s. daxildir. Buradakı əsas iqtisadi proseslər ev işləri, istirahət, qidalanma, uşaqların böyüdülməsidir.

İstehsal iqtisadiyyatının əsasını əmtəə və xidmətlər istehsal edən müəssisələr (firmalar) təşkil edir.

Milli iqtisadiyyat sahələr quruluşuna malikdir. İqtisadiyyatın bütün sahə növləri arasında üç ən böyüyünü göstərmək olar: **ilkin iqtisadiyyat** (bura kənd və meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, mədən sənayesi daxildir); **birinci qrup sahələrin məhsulunun emalı iqtisadiyyatı** (neft emalı, metallurgiya, ərzaq sənayesi və s.); **istehsalata** (nəqliyyat, saxlama, ticarət, reklam, informasiya və s.), **əhaliyə** (məişət, mənzil-komunal xidmətləri, ticarət, paltar, ayaqqabı, mebel təmiri, bərbərxa- nalar və s.), **dövlətə** müxtəlif xidmətlər göstərən **xidməti iqtisadiyyat**.

Sonda C.Keynsin sözlərinə müraciət etmək daha düzgün olar: “İqtisadçılar və siyasi mütəfəkkirlərin fikirlərinin - onlar düz də, səhv də deyəndə - əhəmiyyəti düşündüyümüzədən çox- çox artıqdır. Əslində yalnız onlar dünyanı idarə edirlər”

Mikro və makro iqtisadiyyatın fərqi (difference betwen mikro and macro economics).

Elmdə bir çox fənlər müxtəlif səviyyələrdə öyrənilir. Məsələn, biologiyayı

götürək. Mütəxəssislər molekulyar biologiya sahəsində canlı cismin təşkil olunduğu kimyəvi tərkibləri öyrənir. Hüceyrə quruluşlu orqanizmlər sahəsində mütəxəssislər çoxlu miqdarda kimyəvi elementlərdən ibarət olan hüceyrələri öyrənir və eyni zamanda onlar canlı orqanizmin tərkib hissələri hesab olunur. Təkamül nəzəriyyəsi üzrə ixtisaslaşan mütəxəssislər əsrlər və minilliklər ərzində canlıların növlərini, bitki siniflərini və onların dəyişilmələrini öyrənirlər.

İqtisadiyyatda başqa sahələrdə olduğu kimi, müxtəlif səviyyələrdə öyrənilir. Biz ayrı-ayrı ev təsərrüfatları və firmalarda qərar qəbul edilmək prosesini təhlil edər və əmtəə xidmətlər bazarında qarşılıqlı əlaqələri tədqiq edərək, yaxud da bütövlükdə iqtisadiyyatın fəaliyyətini, daha doğrusu subyektlərin bütün bazarlarda qəbul etdikləri qərarlarının məcmusunu araşdırmaqla bilərik.

İqtisadi nəzəriyyə ənənəvi olaraq mikroiqtisadiyyata - ev təsərrüfatları və firmaların qərar qəbul etmə proseslərini və onların bazarda qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsinə və **makroiqtisadiyyata** - iqtisadiyyatın bütövlükdə öyrənilməsinə bölünür. Mikroiqtisadiyyat üzrə mütəxəssislər Nyu-Yorkda rentanın səviyyəsinin mənzillərin dəyərinə təsirini, xarici Ölkə istehsalçıları tərəfindən ABŞ-ın avtomobil sənayesinə rəqabətin təsirini, yaxud fəhlələrin təhsil səviyyələri ilə əmək haqqı arasındakı asılılığın tədqiqi ilə məşğul ola bilirlər. Makroiqtisadiyyat problemlərini tədqiq edən alimlər federal istiqrazların milli iqtisadiyyat üçün nəticələrini, işsizliyin səviyyəsini və məşğulluğun uzunmüddətli perspektivlərini tədqiq edir, yaxud əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin alternativ proqramlarını təklif edirlər.

Mikroiqtisadiyyat və makroiqtisadiyyat arasında sıx əlaqə var. İqtisadiyyatda baş verən dəyişiklik milyonlarla fərdin bütövlükdə qəbul etdiyi qərarlar nəticəsində baş verir, deməli, ümumiqtisadi meyllərin dərk olunması onların makroiqtisadi səviyyədə qəbul edilməsi prosesinə baxılmasını tələb edir. Məsələn, federal verginin azaldılmasının əmtəələr və xidmət istehsalçıları üçün gəlirlərinin səviyyəsinə təsiri makroiqtisadi səviyyədə öyrənilir. Bu vəziyyəti təhlil etmək üçün iqtisadçı-təhlilçi vergi həcmi azaldılmasının ev təsərrüfatlarının əmtəələr və xidmət əldə etmək məqsədilə yönəldəcəkləri pul vəsaitlərinin həcmi haqqında

qərarlarına təsirini araşdırır.

Amma mikroiqtisadiyyat ilə makroiqtisadiyyat arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqə elmin bu sahələrinin əhəmiyyətli fərqlərini aradan götürmür. Bəzi iqtisadçılar hesab edirlər ki, biologiyada olduğu kimi, onun sadə elementlərindən başlanmalı və bundan sonra onların qarşılıqlı təsirinin araşdırılmasına keçilməlidir. Lakin bu metodun tədqiqata tətbiqi özünü həmişə doğrultmur. Bu mənada, həyatın təkamülünü öyrənən biologiya molekulyar biologiyanın nailiyyətlərinə əsaslanır. Belə ki, bütün heyvanat və bitkilər molekulardan ibarətdir. Amma tədrici inkişaf və molekulyar biologiya elmin müxtəlif sahələrini, onlardan hər biri dərketmənin xüsusi metodlarından istifadə etməklə spesifik sualları araşdırır.